

1917 ЙИЛ ФЕВРАЛЬ-ОКТЯБРЬ ОРАЛИҒИДА ТУРКИСТОН

Валиева Нафиса Абдумажитовна

Наманган давлат педагогика институти катта ўқитувчиси

nafisavaliyeva1981@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Туркистон минтақасида сиёсий ҳаёт, жумладан бошқарув тизимидаги камчиликлар, халқнинг аҳволи, зиёлиларнинг муносабати, уларнинг маънавий ҳаётга таъсир ўтказишига ҳаракат қилишлари хусусида маълумот берилди.

Калит сўзлар: *Мулқдор, уламолар, қозилар, акциядорлик жамиятлари, Туркистон генерал–губернаторлиги, «инородец» («бегона зот»), туземец («ерли аҳоли»).*

ТУРКЕСТАН С ФЕВРАЛЯ ПО ОКТЯБРЯ 1917 ГОДА

Валиева Нафиса Абдумажитовна

старший преподаватель

Наманганского государственного педагогического института

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о политической жизни Туркестанского края, в том числе о недостатках системы управления, состоянии народа, отношении интеллигенции, ее стремлении влиять на духовную жизнь.

Ключевые слова: *Владелец, писцы, судьи, акционерные общества, Туркестанское генерал-губернаторство, «инородец» («иностранная порода»), туземец («землевладельческое население»).*

TURKESTAN FROM FEBRUARY TO OCTOBER 1917**Valieva Nafisa Abdumajitovna**

senior teacher of the Namangan State Pedagogical Institute

ANNOTATION

This article provides information about the political life of the Turkestan region, including the shortcomings of the management system, the state of the people, the attitude of the intelligentsia, its desire to influence the spiritual life.

Key words: *Owner, scribes, judges, joint-stock companies, Turkestan Governor-Generalship, "foreigner" ("foreign breed"), native ("landowning population").*

INTRODUCTION (ВЕДЕНИЕ / КИРИШ)

1917 йил феврал-октябрь оралиғида Туркистон муҳим сиёсий ўзгаришлар арафасида турарди. Минтақа халқлари Россиянинг 50 йиллик мустамлакачилик зулмига қарши тинимсиз равишда миллий-озодлик курашини олиб бордилар. Дастлаб маърифатпарварлик ҳаракати сифатида вужудга келган жадинчилик Туркистон тақдири ҳал қилинаётган бу паллада ўзбек халқини ғоявий жиҳатдан бирлаштирувчи куч сифатида майдонга чиқди. Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистон ўлкаси Россиянинг чекка мустамлакасига айлантирилиб, чоризм уни иқтисодий жиҳатдан ҳам тўла ўзига қарам қилиб олган эди. Мустамлакачиликнинг русча моделига кўра, туб ерли халқлар жаҳолат, саводсизлик ва қашшоқликда ушлаб турилиши лозим эди. Бироқ Туркистон ўлкаси капиталистик бозор муносабатларига тортилгани учун бу ерда ўзбек миллий буржуазияси савдо-саноат эгалари ҳам шакллана борди. Чоризм маҳаллий буржуазиянинг пайдо бўлишини асло истамасди. Шунинг учун рус чоризми ва буржуазияси ўсиб келаётган ўзбек миллий буржуазиясининг иқтисодий- сиёсий ҳуқуқларини чеклаб, унинг ривожига тўсиқ қўйган эди. Миллий буржуазия бу камситишдан норози бўлган. Ислом дини арбоблари

ўртасида халқнинг маърифатли бўлишини астойдил истовчи гуруҳ ҳам мавжуд бўлиб, бу тараққийпарвар зиёлилар чоризм ва жоҳил руҳонийларга қарши эдилар. Миллат тараққиётини ўйловчи ушбу тараққийпарвар кучлар ўзбек халқининг ҳунармандлари, деҳқонлари, савдогарлари, йирик мулкдорлари, ислом уламолари—халқнинг деярли барча табақалари орасида мавжуд эди. Зиёлилар чоризмга қарши курашни халқни асрий қолоқликдан уйғотиш ва маърифий жабҳадан бошлашга қарор қилдилар. Жадидчилик ҳаракати ана шундай тарихий бир шароитда Туркистон минтақасида ривожланиш учун ўзига қулай замин топди. Орадан 20 йил ўтгач, 1917 йилга келиб жадидлар Туркистондаги сиёсий жараёнларнинг қоқ марказида туришди.

LITERATURE REVIEW (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР)

1917 йил бошларида Петроградда бўлиб ўтган воқеалар таъсири остида Туркистонда янги жамият куртакларини шакллантириш учун қизғин ҳаракат бошланиб кетди. Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаётида ўлка муҳторияти масаласи асосий масала бўлиб қолди. Туркистонга муҳторият мақомини бериш нафақат демократик зиёлилар орасида, ҳатто оддий одамлар ўртасида ҳам анча оммалашган эди. 1917 йилнинг март-апрел ойлари ўлканинг сиёсий уйғонишида бурилиш даври булди. Туркистон жадидлари, миллий зиёлилар ва ислом уламоларининг етакчилари бўлган Маҳмудхўжа Бехбудий (1875 — 1919), Мунаввар Қори Абдурашидхон ўғли (1878—1931), Убайдулла Хўжаев (1882—1938), Абдурауф Фитрат (1886—1938), Файзулла Хўжаев (1896—1938), Садриддин Айний (1878—1954), Мустафо Чўқай (1886—1941), Муҳаммадjon Тинишбоев (1879—1939), Шерали Лапин (1868—1919), Аҳмад Закий Валидий Тўғон (1890—1970), Обиджон Махмудов (1858 — 1936), Тошпўлатбек Норбўтабековлар ўлкада янги ташкил қилинган «Шўройи Исломия» (1917 йил март), «Шўройи Уламо» (1917 йил июнь), «Турон» жамиятлари ва «Турк адами Марказият (федералистлар) фирқаси» (1917 йил июл), «Иттифоқи муслимин»

(1917 йил сентябрь) сиёсий партияларининг ташкил топишида муҳим роль ўйнадилар. Жаҳидчилик 1917 йили маърифатчилик ҳаракатидан сиёсий ҳаракат даражасига алақачон кўтарилган эди. Ўша 1917 йилнинг ўзида тўрт марта Бутунтуркистон мусулмонлари қурултойи ўтказилди. 1917 йил 16-23 апрелда Тошкентда бўлган I қурултойда демократик Россия таркибида Туркистон Мухториятини ташкил этиш ғояси олға сурилди. Бу ғоя Туркистон халқларининг ўз миллий демократик давлатчилигини тиклаш йўлидаги дастлабки қадами эди. Бутунтуркистон мусулмонлари I қурултойининг сўнгги мажлисида марказий раҳбар орган—Туркистон ўлка мусулмонлари Шўроси (Краймуссовет) ташкил этилиши ҳақида қарор қабул қилинди. Уни тузишдан асосий мақсад—миллий-озодлик ҳаракатига ташкилий ва марказлаштирилган характер касб этиш учун бир-бири билан тарқок, алоқада бўлган жамият, кўмита ва иттифоқларни бирлаштириш эди. Туркистон мусулмонлари Марказий Шўросига Мустафо Чўқай раис, Закий Валидий бош котиб, Мунаввар Қори, Бехбудий, О. Маҳмудов, У.Хўжаев, Т. Норбўтабеков, Ислон Шоаҳмедов ва бошқалар аъзо қилиб сайланди. Мунаввар Қори ва Садриддинхон Шарифхўжа қози ўғли бошчилигида Тошкент кўмитаси тузилди. Шунингдек, Бехбудий раҳбарлигида Самарқанд ва Носирхон тўра етакчилигида Фарғона бўлими ҳам ташкил топди. Марказий Шўронинг органи сифатида «Нажот» (муҳаррири Мунаввар Қори ўғли), кейинчалик «Кенгаш» (муҳаррири Валидий) газеталари чиқа бошлади. Шундай қилиб, Туркистоннинг бирлиги ва яхлитлиги томон муҳим қадам қўйилди.

DISCUSSION (ОБСУЖДЕНИЕ / МУҲОКАМА)

Тарихда илк марта Бутунтуркистон миқёсида мусулмонлар қурултойи чақирилиб, унда туб халқларнинг мухторият томон қатъий интилиши, ўз анъаналари, урф-одатлари ва турмуш тарзини изчил туриб ҳимоя қилиши айтилди. Бу манфаатларнинг ифодачиси булган Миллий марказ — Туркистон мусулмонлари Марказий Шўроси ташкил этилди. Афсуски, бирлашиш жараёнлари ҳар доим ҳам бир текис ривожланмади. Аср бошидан буён давом

этаётган «жадид-қадим» низолари демократик ҳаракат сафида парчаланиш юз боришига олиб келди. Маълумки, 1917 йил 14 мартда Тошкентда «Шуруйи Исломия» ташкил топган эди. Аксарияти жадидлардан иборат бу ташкилот аъзолари Туркистон мустақиллиги учун кураш олиб бордилар. 1917 йил июнь ойида Мунаввар Қори бошчилигидаги «Шуруйи Исломия» ташкилотидан «Шўройи Уламо» ажралиб чиқди. Шерали Лапин унинг Тошкент шўъбасига асос солди. 1917 йил 28 августда Қўқон шаҳридаги Жомеъ мадрасасида «Шўройи Уламо» жамиятининг йиғилиши бўлди. «Шўройи Уламо» ташкилоти аъзоларининг 1917 йил 1 сентябрда қабул қилинган баённомасига асосан Қўқонда ҳам «Шўройи Уламо» жамияти тузилди (раиси Мулла Муҳиддинхон Мулла Улуғхон Тўраев, котиби Имом Назар Эрназар Мирзаев). «Шўройи Уламо» жамияти ўз дастурида ислом динининг анъанавий асослари буйича иш кўришини маълум қилсада, аслида Шерали Лапин бошчилигидаги Тошкент уламолари аввал рус монархияси, сўнгра большевизм ғоялари билан ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришга беҳуда равишда уриндилар. Ўз мақсадлари тарғиботи учун «Шўройи Уламо» жамияти «Ал-Изоҳ» журналининг чиқара бошлади (муҳаррири — Абдумалик хожи Набиев).

RESULTS (РЕЗУЛЬТАТЫ / НАТИЖАЛАР)

Ҳар икки жамият ўртасидаги ғоявий курашни ўша давр воқеаларининг шоҳиди булган Мустафо Чўқай кейинчалик шундай хотирлайди: «Уламо жамияти» ва «Шуруйи Исломия» ўртасидаги келишмовчилик бизнинг умумий курашимизни заифлаштирмоқда ва ишларимизни чувалаштирмоқда)ди. Иккинчи тарафдан, «Уламо жамияти»нинг сиёсий программаси миллий ҳаракатимизнинг очиқ душманларига бизга қарши қурол бермоқда эди. 1917 йил 10 сентябрда Тошкентда Бутунтуркистон мусулмонларининг II қурултойи очилди. «Шўройи Исломия» ташаббуси билан чақирилган ушбу қурултой ҳокимиятни ишчи, солдат ва крестьян депутатлари Советларига беришга қарши чиқди. Ушбу қурултойда қабул қилинган резолюцияларда миллий демократия

ўзи тутадиган йўлининг принципиал асосларини биринчи марта қатъий қилиб айтди: ҳукумат демократик сиёсат юргизадиган бўлса, ана шундагина мусулмонлар бу ҳукуматда иштирок этадилар. Иккинчи қурултойда фақат Миллий Марказ — Туркистон мусулмонлари Марказий Шўроси минтақадаги мусулмон аҳолиси манфаатларини ифода қилиши мумкин, деган фикр қатъий қилиб қўйилди. 1917 йил 17 — 20 сентябрда Тошкентда бўлиб ўтган Туркистон ва Қозоғистон мусулмонларининг қурултойи “уламочилар” билан “шўрои исломчилар” ўртасидаги узоқ ва қизғин бахсларга қарамай, ниҳоят, келишиш ва муроса йўлини топди. Тарихчи Раъно Ражапова таъкидлаб ўтганидек, қурултойда “Шўрои Исломия”, “Шўрои Уламо”, “Турон” ва бошқа сиёсий ташкилотларни бирлаштириш йўли билан бутун Туркистон минтақаси учун умумий бўлган “Иттифоқи муслимин” деган сиёсий партия тузишга қарор қилинди. Қурултой ишидаги асосий масала Туркистон ўлкасининг бўлажак сиёсий тузумини белгилаш эди. Ўша пайтда Тошкентда нашр қилинган “Улуғ Туркистон” газетасида ёзилишича, “Қурултой Мулла Муҳаммадхўжа эшон ва Мулла Сиддиқхўжа эшонларнинг бошқарув шакли ҳақидаги нутқларини тинглаб, дуою ижобат ила Туркистон Мухториятини тайин этишга жазм қилди”. Қурултой мухториятга «Туркистон Федератив Республикаси» деган номни қўйиб, парламент республикаси асосида тузилажак бўлғуси давлат тузумининг бош тамойил ва меъёрларини белгилаб берди. Туркистон мусулмонларининг биринчи сиёсий партияси — «Турк адами Марказият (федералистлар) фирқаси» ҳам мана шу сиёсий масалаларга ўз муносабатини аллақачон белгилаб олган эди. Миллий демократия етакчилари Мунаввар Қори, Бехбудий, О. Махмудов, Садриддинхон Маздум Муҳаммад Шарифхўжа Қози ўғли ҳамда кўплаб уламолар, мударрислар ва фикҳ олимлари томонидан 1917 йил июлда тузилган федералистлар фирқасининг маромнома (дастур) ва низомида Россия демократик республикаси таркибида ва мусулмонлар ижтимоий ҳаётининг ўзига хос томонларини ҳисобга олган ҳолда Туркистонда миллий-ҳудудий мухторият тамойиллари асосида демократик республика тузиш чуқур асосланган эди. Шу

тарзда, Туркистонда Мухторият ҳукумати юзага келмасдан анча олдин жамиятнинг кенг қатламлари вакиллари, илғор зиёлилар бу ҳаракатда фаол қатнашиб, унинг пойдеворини яратишга замин ҳозирладилар. 1917 йил октябрь ойига келганда тўрт йил давом этган империалистик уруш натижасида мамлакатда очарчилик, ишсизлик авж олди, иқтисоднинг таназули янада чуқурлашди. Бу эса ўз навбатида меҳнаткаш омманинг норозилигини кучайтирди ҳамда Россия маркази ва жойларда ҳокимиятнинг инқирозига олиб келди. Бундай вазиятдан фойдаланган Тошкент Советига кирган большевиклар ҳокимиятни зўравонлик билан эгаллашга чоғландилар. Худди шу пайтда демократик руҳдаги миллий йўлбошчилар бутун мусулмонларнинг бирлашуви шиори билан чиқишди.

REFERENCES (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ):

1. Ражабов Қ., Ҳайдаров М. Туркистон тарихи. -Т.: “Университет”. 2002. -Б. 5.
2. Расулов А., Исоқбоев А., Насреддинова Н. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татарлар. -Т.: “Турон-иқбол”. 2019. -Б. 34.
3. Абдуллаев Р. Национальные политические организации Туркестана в 1917-1918-годы. - Т.: “Adabiyot uchqunlari”. - С. 75.
4. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Иккинчи китоб. -Т.: “Шарқ”. 2000. -Б. 11.
5. Ўзбекистан тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб. 1917— 1939 йиллар. - Т.: “O‘zbekiston”, 2019. - Б. 24.
6. Мусульманские депутаты Государственной думы России. 1906-1917 гг. Сборник документов и материалов. - Уфа: “Китап”, 1998. - С. 293-295.
7. <https://e-tarix.uz/vatan-tarixi/475-vatan-tarixi.html>